

ДЗИРА ЯРОСЛАВ ІВАНОВИЧ

21 серпня 2009 р. на 79-му році життя помер видатний український історик, член Спілки письменників України, кандидат філологічних наук Ярослав Іванович Дзира. Він народився 2 травня 1931 р. у багатодітній селянській родині на Перемишльщині (с. Трушевичі). У пам'яті Ярослава назавжди залишилися спогади про довоєнні та повоєнні більшовицькі репресії, війну, визвольну боротьбу УПА, сумнозвісну акцію «Вісла». На формування світогляду юнака великий вплив справив його батько – артилерійський офіцер армії ЗУНР. У 1947 р. Ярослава Дзира виключили з 10-го класу Нижанковицької школи за «націоналізм», адже він відповідав на уроках історії не за підручником, а за книгами Івана Крип'якевича. Усе ж юнак закінчив десятирічку в іншому селі й став працювати вчителем початкових класів у с.Передільниці. Але в 1949 р. його звільнили з роботи через те, що він не був комсомольцем (ані до комсомолу, ані до компартії Ярослав Дзира так ніколи й не вступив). На початку 1950-х рр. він закінчив Дрогобицький учительський інститут і працював після його закінчення один рік у вечірній школі карпатського міста Турка. У 1953 р. молодий педагог поступив на філфак Київського університету ім. Т.Г.Шевченка, приховавши свої «політичні гріхи». У 1958 р. з відзнакою закінчив КДУ та вступив до аспірантури академічного Інституту літератури. Його науковим керівником став учений зі світовим ім'ям академік О.Білецький, котрий і визначив тему кандидатської дисертації юнака – «Літопис Самійла Величка як літературний твір».

Молодий дослідник не зацікавився на дисертації, а прагнув використати найменшу можливість, щоб донести народу правду про його історію й культуру. Жертвуючи дорогоцінним часом, він був активним дописувачем різних газет та журналів – особливо таких, як «Літературна Україна», «Молодь України», «Вечірній Київ», «Україна», «Вітчизна», «Всесвіт», «Дніпро», «Український календар» (Варшава), «Наша культура» (Варшава), «Наше слово» (Варшава), «Новий вік» (Румунія), уже тоді вражаючи широким діапазоном своїх інтересів як у галузі філології, так і мовознавства та історії. До кола зацікавлень ученого вже тоді потрапили Данило Галицький, гетьмани і кошові отамани, церковні та культурні діячі (О.Бодянянський, С.Гулак-Артемівський, А.Кашенко, І.Нечуй-Левицький, св. Климент Охридський, В.Перетц, Антоній Радивиловський, І.Срезневський, Іван Франко й ін.), науковець досліджував і переклав художні твори таких іноземних авторів, як Тейн де Фріс, Гана Зелінова та Іван Кліма. Роман останнього «Година тиші» Я.Дзира переклав і двічі видав у 1964–1965 рр., прагнучи донести до українського читача твір чеського письменника, відомого своїми демократичними поглядами. Між іншим, за кілька років І.Кліма стане одним із провідних діячів «Празької весни» 1968 р.

Але у центрі уваги вченого, звичайно ж, залишалися українські літописи й зокрема творчість Тараса Шевченка. Дослідження Ярослава Дзира стало справжнім новим та важливим словом у шевченкознавстві. Він простежив вплив українських літописів на творчість Великого Кобзаря, виявив глибинні корені філософії його світогляду. За свідченням О.Білецького, ніхто з дослідників до Я.Дзира не помітив, як уважно Т.Шевченко читав літопис С.Величка, «що так вплинув на уявлення поета про минуле України, беручи з Величка й освітлення постатей окремих гетьманів, і багато іншого аж до окремих образів, порівнянь і метафор». Свою високу оцінку дисертації Я.Дзира дали й інші відомі українські вчені, зокрема професори Михайло Марченко та Орест Зілінський.

Здавалося б, перед молодим дослідником відкрилася зелена вулиця. Проте не так сталося... Шовіністично налаштовані чиновники від науки звинуватили Ярослава Дзира в тому, що він намагається «відірвати Шевченка від благодатного впливу на нього російської літератури...», зв'язати Кобзаря з представниками націоналістичної козацької старшини, мазепинцями». У результаті йому не дали змоги працювати в Інституті літератури (тільки у 1962 р. він зміг улаштуватися на роботу в Інститут історії АН УРСР), забороняли друкуватися, брати участь у конференціях, навіть зірвали захист дисертації у 1963 р., хоча автореферат уже був розісланий. Довелося шукати вчену раду десь на периферії й, нарешті, знайти її в Одесі у 1968 р., передрукуювши автореферат і викинувши звідти все, що могло б здатися партійній цензурі крамольним.

Незважаючи на тяжкі побутові умови, науковець невтомно працював, беручи активну участь у підготовці «Шевченківського словника», «Радянської енциклопедії історії України», написав ряд студій, присвячених видатним людям України та пам'яткам писемності. Вийшла у світ і велика серія його статей у головному друкованому органі вітчизняних істориків – «Українському історичному журналі», у щорічниках «Історичні джерела та їх використання», «Український історико-географічний збірник», «Історіографічні дослідження в Українській РСР» (у цьому виданні Я.Дзира був відповідальним секретарем) та ін. Знайшовши підтримку у відомих істориків Ф.Шевченка, І.Гуржія, В.Сарбея і деяких інших, він задумав розпочати видання серії українських літописів. Майже всі ці пам'ятки не видавалися з дореволюційного часу, а деякі (як літопис Г.Грабянки) навіть потрапляли часом до сумнозвісних «спецфондів». Омріяна серія вдало розпочалася виданням у 1971 р. літопису Самовидця. Припала пилотом століть пам'ятка засяяла світлом зірки першої величини. Не випадково весь тираж розійшовся дуже швидко, а саме видання здобуло понад два десятки позитивних рецензій як в Україні, так і за кордоном. Дуже важливо, що науковець розробив також власні правила передачі староукраїнських текстів козацької доби, які стали домінуючими у сучасній археографічній практиці. Учений задумав підготувати до друку Густинський та Межигірський літописи, твори Самійла Величка, Григорія Грабянки й Олександра Рігельмана, видав цикл розвідок, присвячених цим пам'яткам.

Ярослав Дзира був своїм у колі шістдесятників, зокрема товаришував із такими дисидентами, як Борис Антоненко-Давидович, Юрій Бадзьо, Михайло Брайчевський, Іван Дзюба, Михайлина Коцюбинська, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Василь Стус, Зіновія Франко та ін., разом відомих українців у Польщі (Стефан Козак, Михайло Лесів), Румунії (Марія Герлан), Чехословаччині (Михайло Мольнар і Юрій Бача), брав участь у поширенні «самвидаву», був активним учасником лекторію з історії козацтва й України. Це не могло пройти повз пильне око КДБ. Як наслідок, Я.Дзира постійно відчував на собі дискримінацію через політичні погляди й принциповість. Саме тому блискучий злет наукової творчості вченого був грубо перерваний. Посилення реакційних тенденцій у національній політиці брежнєвсько-сусловської Москви призвів до змін у керівництві КПУ та настання сумнозвісної «маланчуківщини», зокрема розпочалися арешти і кадрові чистки. 12 вересня 1972 р. з Інституту історії було звільнено ряд відомих науковців, котрі досліджували козацьку добу – Олену Апанович, Михайла Брайчевського, Олену Компан і Ярослава Дзирю. Їх не просто звільнили, а й прирекли на безробіття та забуття, а на їхні праці не можна було навіть посилатися!

Для вченого та його сім'ї настали особливо тяжкі часи. Хоча за інерцією ще публікувалися в енциклопедіях деякі його статті, здані раніше у видавництво, але, крім них, за 15 (!) років не вийшло друком жодного (!) рядка. Ярославові Дзирі не давали роботи за спеціальністю навіть у школі. КДБ «рекомендував» йому переїхати в якусь провінційну діру, щоб легше було контролювати науковця, пропонував стати «стукачем», виступити з «викриттям», а у разі відмови погрожував фізичною розправою. Але він залишився непохитним, воліючи жити на випадкові заробітки, наприклад, за переклади з іноземних мов під чужим прізвищем для когось, але не змінювати своїх переконань. У той тяжкий період Ярослав Дзира прагнув не втратити кваліфікацію вченого, не пропускав літературних вечорів чи творчих зустрічей, майже щодня ходив до Центральної наукової бібліотеки (нині – Національна бібліотека України ім. В.Вернадського), де спілкувався з багатьма дослідниками, обмінювався новинами наукового та суспільного життя. У розмовах із тими, кому він довіряв, Я.Дзира не приховував свого ставлення до українофобської влади, сприяючи розвитку у співрозмовників національної свідомості. Він був людиною непростої біографії, гнаним у сумнозвісні часи брежнєвського «застою», але, за свідченням письменника В.Шевчука, зумів зберегти своє чисте людське реноме і власну гідність як ученого.

Нарешті, почалася горбачовська «перебудова», а за нею й відродження незалежності Української держави. Послабшала цензура і вперше за 15 років почали друкуватися студії Ярослава Дзирі, котрий знову став в обороні рідного слова та культури. Науковця прийняли до Спілки письменників України (1990 р.), обрали академіком Української Могилансько-Мазепинської академії наук у Торонто (1991 р.), а також заступником голови Київського осередку Українського історичного товариства, поновили на роботі в академічному Інституті історії. Він виступав із лекціями і доповідями не тільки в Україні, а й у США, Канаді, Польщі, причому і тут залишився принциповим, не став запобігати перед, зокрема, деякими космополітично налаштованими професорами з Гарварда. Науковому доробку та

мужній громадянській позиції вченого віддали належне провідні україністи нашої країни та світу, наприклад, шевченкознавці М.Антонович, Я.Рудницький, Б.Стебельський, письменник-дисидент Микола Руденко.

Ярослав Дзира гостро переживав за долю України, адже шлях, котрим повели її можновладці, був далеко не таким, як треба. Він гостро сприймав болі країни як свої власні, прагнув чесною та сумлінною працею прислужитися її розбудові. Ще встиг написати цінні розвідки про Тараса Шевченка, Миколу Гоголя, Михайла Грушевського, Василя Стуса, видав і деякі статті останнього, котрі зберігав у себе навіть у часи гонінь, а також «Історію русів», цикл студій про українських гетьманів і їх столиці, про реєстр Війська Запорізького 1649 р. та українські прізвища... Науковий доробок Ярослава Дзири становить понад 300 друкованих праць.

Але в незалежній Україні вченому вдалося плідно попрацювати лише десяток років. Тяжкі поневіряння і стреси радянських часів підірвали його здоров'я – він уже не міг писати, останні роки не виходив із дому, але й у цей тяжкий час молив Бога за рідну Україну. Земне життя Ярослава Івановича Дзири обірвалося 21 серпня цього року... За три дні видатного вченого, відспіваного священиком Української православної церкви Київського патріархату, поховали. Царство Небесне рабу Божому Ярославу... Вічна йому пам'ять!